

TENDAKUÉRA HÉRA GUARANI PARAGUÁIVA

Domingo Aguilera
Celeste Fleitas Guirland
Arnaldo Casco Villalba
Abelardo Ayala Rodríguez
Zulma Trinidad Zarza
Esmilse Ramírez de Giménez
Dirección General de Investigación Lingüística
Secretaría de Políticas Lingüísticas, Paraguay
Email: dgil@spl.gov.py

Ojgueruka: 26/04/2024

Oñemoneĩ: 30/11/2024

DOI: <https://doi.org/10.47133/renepylen2024-03>

ÑEMOMBYKY

Kotembikuaarekápe «TendakuérahéraguaraniParaguáiva» oñemoĩhupytyrãramo ojehechaukávo opaite tendaréra Paraguáiipe –ikatúva y, itaty téra yvykuéra rehe ha tendavorekuéra ñemohenda– héra ojehaíva guarani ñe'ẽ teépe; upéichante avei, oñembopyahu ko'ağagua jehaipýpe, Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha. Ojejuhu oĩha 3945 tenda hérava guaraníme, ha umíva apytégui 2723 (69 %) ojehai guaraníme añónte; 1166 (30 %), ñe'ẽkõi tee: guarani ha castellano-pe; 36 (0,91 %), ñe'ẽkõi: guarani-ypykuéra ñe'ẽme; 7 (0,17 %), ñe'ẽkõi: guarani-pytagua ñe'ẽ ndive; ha 13 (0,32 %), hetaichagua ñe'ẽme: guarani-ambue ñe'ẽnguéra ndive. Opavavete umi 3945 tendakuéra réra ojehaíva guaraníme apytégui, 3103 (79 %) oikotevẽkuri ojehai guarani ñe'ẽ teépe. Ko tembikuaareka, avei, oguenohẽ terarysýi oĩhápe 116 tendaréra guaraníme ojehaíva oikotevẽvétava ojehepykuerereka porãve ojeikuaa hağua mba'eichaitépa oñembohyapu ha mamóguipa ou ypy pe ñe'ẽ, ndojehairi rupi hekopete umi kuatia ojejuhuhaguépe, upéichante avei he'isekuaáva mokõi téra hetave mba'e ojehechakuaávo mamópa oñemomuanduhe, tĩrupi ñemoñe'ẽ, jehai ymaguare ha ambueve. Ko tembikuaareka rupive ojehechakuaa guarani ojeiporu gueteriha ñane retã tuichakue javeve oñembohéra hağua opáichagua tenda; upéichante avei, ojehechakuaa oñeikotevẽtereiha ojehai pyahu ha toñembojojapa upe ijehaípe opaite ko'ã tenda réra oĩva guaraníme.

Mba'érepa oñeñe'ẽ: tendakueraréra, guarani ñe'ẽ tee, ñe'ẽteĩ, ñe'ẽkõi, ñe'ẽita.

Tendakuéra héra guarani Paraguáiva

Ko tembikuaareka ojavova'ekue Ñe'ënguéra Rapereka Moakãhapavẽ, Paraguái Ñe'ënguéra Sãmbyhyha pegua, oñemboguata hağua jehupytyrãramo oñemoĩkuri ojehechaukava'erãha opaichagua tendaréra Paraguaipegua héra ojehaíva guaraníme –ha oñembojehe'áva ambue ñe'ë ndive– ikatu hağuaicha tendakuéra rera oñembohekopyahu ko'ağagua jehaipýpe, Guarani Ñe'ë Rerekuapavẽ mbojojahakuéra rekoitépe. Upéichante avei, oñemoĩ jehupytyrãitéramo toñemohenda umi ysyry, itaty térã yvy ha tendavorekuéra, tendakuéra héra guarani teéva, ha ojehechakuaa hetepy oñembojehe'áramo ambue ñe'ënguéra ndive.

Ko tembikuaareka oñemboguata hağua oñemopyenda Léi 4251/10 Ñe'ënguéra rehegua akytã 21^{ha}, vore ñepyrũháre, he'ihápe: «Tendaréra ñemomba'e rehegua. Ojehejáta guarani ha ambue ñande pykue ñe'ëme ojehaíva taha'e tavakuéra rera, ysyry, ysyryguasu, yvyty ha ambueichagua tenda rera. Umi tavayguavoi ojeruréma guive, oñemoĩ jeýta upe héra pykue oñemboherahaguéicha ymaite guive opytáva maymave akãme mandu'áramo. Ko'ã tendaréra ojehaíta upe ñe'ë jehaipy teépe”.

Ndaiporihetái rupi aranduka tendaréra rehegua Paraguaipegua, omombegue ha heta mba'e ndaikatúi oñemyesakãmba porã ko tembikuaarekápe, ha, avei, ojehai porã hağua ko'ã tendaréra oñembohéra pyramoguare guarani jehai noñemopeteĩriva'ekue gueteri, térã ojeporu ambueichagua jehaipy, ára ohasávo ojoavýmava ohóvo, ha upéicha rupive ko'ağaramo ikatukuaa heta hendápe, taha'e upe ijehaipy térã hyapu rupive, ndojeikuaái térã nahesakãporãmbái upe ojehaiháicha.

Ndaipóri rupi Paraguáipe kuatia tee he'íva mba'eichaitépa ojehaiva'erã guaraníme ko'ã tendaréra, ko tembikuaareka rupive oñeipytyvõse oñemopeteĩ hağua ijehaipy, marandu ha tendarerakuéra Dirección del Servicio Geográfico Militar (DISERGEMIL) ome'ëva'ekue rupive, ha tojeguereko tendarerakuéra rysíi pyahu oñemopyendáva PÑS guive, tojeguereko jehechapyrãrõ ikatu hağuaicha opavave tetãmegua temimoĩmby oiporu hekopete ñe'ënguéra rape apópe, peteĩ henda guivo, ha avei ojekuaauka hağua tetã rembia porã apytépe, ambue hendaguivo.

Taperekokuaaty

Tembikuaareka ñe'ë rehegua oiporu, peteĩ henda guivo, taperekokuaaty *cuantitativa* ojeiporavo, oñembyaty, oñemohenda, ha oñehesa'ỹijóvo marandu ko tembiapo reheguáva, kuatia ha marandueta DISERGEMIL ome'ëva'ekue; ha ambue katu, upe jave avei ojeiporu taperekokuaaty *cuantitativa* oñemohenda rupi papapy rupive umi marandu ha ambue kuaapyrã oséva ko tembikuaarekágui.

Marandu tembikuaarekapegua oñemboja'o ha oñemohendáva *cuadro* ryepýpe yvatekue ha iyyke gotyo ojehecha ha oñehesa'ỹijopaite umi kuatia ha marandu ome'ëva'ekue DISERGEMIL rupi ikatu oñemyesakãmba porã, oñeikotevẽ umi ñe'ë ojehapykueho ha oñembopyahu, ha upéi avei ojepapa hetakue.

Tembikuaareka oñemboguatakuévo taperekokuaaty ojeporúva ha'e kuatia ha marandukuéra ñehesa'ỹijo, ko tembiapo aja ojehecha ha oñemohenda opaichagua kuatia tendaréra rehegua DISERGEMIL ombohasava'ekue, ojehechakuaávo papapy Instituto Nacional de Estadística (INE) rembiapokuégui oñeguenohéva ary 2012 ha 2019-pegua.

Opaite kuatia ha marandu jehechápe oike opavavete tenda hérava guaraníme –ha avei oñembojehe'áva ambue ñe'ë rehe– umi 17 tetãvore oguerékova 263

tavusu ha avei Paraguay (Asunción), oñemohendáva mokoĩ hendápe: peteĩ henda guivo iñemohenda ñe'ẽreko ryepýpe, ojehechahápe guarani mba'éichapa oñembojehe'a ambue ñe'ẽnguérare, ha ambue, mba'eichaitépa ojepyso tetã ryepýre ha mba'éichapa avei oñemohenda umi *accidente geográfico* opytáva kóicha: ñe'ẽnguéra: ñe'ẽnguéra tee, ñe'ẽkoĩ guarani-castellano, ñe'ẽkoĩ guarani-ypykuéra ñe'ẽ, ñe'ẽmokõi guarani-pytagua ñe'ẽ, ñe'ẽita jehe'a guarani-ambue ñe'ẽnguéra; tetãvore oñemohendaháicha: tetãpehẽ, tavusu, tavapehẽ, tavapehẽ'i tavusu jere rehegua, ypykuéra aty, tekohapyahu, *compañía*, *colonia*; ha *accidente geográfico*: ysyryguasu, yno'õ, ysyryrakã, ysyry, ypa, ypa'i, *isla*, karugua, yvykua, yvyty ha yvytyrusu.

Ko tembiapo oñehesa'ỹijo porã haḡua, INE rupive oñeguenohẽva marandu ojegueroike *sistema de referencia* WGS84 yvyra'ãnga rehegua Universal Transversal de Mercator (UTM), tembiporupyahu Arc Gis Versión 10.2 rupive. Heta tendaréa ojehecharamovéa tetã Paraguái rehegua oñeguenohẽva DISERGEMIL yvyra'ãngápe oñemboguapyhaguéicha, ko temimoĩmby oĩ rupi techapyrãramo ko'ã mba'épe.

Ñe'ẽnguéra Rapereka Moakãhapavẽ (ÑRM) omoñepyrũ ko tembiapo ombyaty ha ohesa'ỹijo mba'ekuaarã jasypoapy 2021 guive ha omohu'ã jasyokõi 2023 jave.

Marandu mbyatypyre ñehesa'ỹijo

Umi marandu ñembohape ha ñehesa'ỹijo oñemboguata, ñepyrũrã, oñembohovakévo terarenda rysíi oĩha peteĩteĩ ojehecha ha oñemohendakuaa haḡua ha umi mba'e heseguitéva.

Mokõihápe, ojehai pyahúma hekoitépe Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ mbojojahakuérape oñemboguapyhaguéicha, oñemohendávo ko jehaiapy pyahu oĩva yvate gotyo ha avei yvy gotyo upe Dirección del Servicio Geográfico Militar (DISERGEMIL) ome'ẽva'ekue kuatikuérape ojehaiháicha.

Mbohapyhápe katu, oñeikũmby hekoitépe hetakue ha mba'eichaitépa ojeporu tendaréa ojehaíva guarani aḡaguápe ha mba'eichaitépa oñembojehe'a ambue ñe'ẽnguéra ndive, peteĩteĩva oñehesa'ỹijo ha oñemohendakuaa haḡua ha umi mba'e heseguitéva.

Irundyhápe, ojehechapaite jeyojepapa haḡua opavave tendaréa oikotevẽva'ekue jehaiapyahu guarani jehaiapy ko'aḡaguápe Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ mbojojahakuérape oñemboguapyhaguéicha, ha upéichante avei Guarani Paraguái Ñe'ẽryru GÑR mba'éva he'iháicha.

Ko'áḡaite guive, ojehechakáta, tenonderãite, umi paporundy (19) kuatia mohendapy techapyrã reheve oĩhápe umi aty ha aty'ive tendarerakuéra

ojehechava'ekue oñemohendaháicha; upégui ojehechaukáta marandu ojejuhúva opaite umi tenda héra guaraníva oñehesa'ỹijopaite rire.

Tendaréra mohendapy ñehesa'ỹijo

1. Tendavore ñemohenda

Tchauhaha 1

Tetãvore

Tetãvorekuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytagua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Guaira	1. Guaira Guaira				
2. Ka'aguasu	2. Ka'aguasu Caaguazú				
3. Alto Paraguái		Alto Paraguái Alto Paraguay			

Tchauhaha 2

Tavusu

Tetãvorekuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytagua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Alto Paraná	1. Mbarakaju Mbaracayú		2. Minga Guasu Minga Guazú		
2. San Pedro	2. Takuatĩ Tacuatĩ				

3. Cordillera		1. Isla Puku Isla Pucú			
---------------	--	---------------------------	--	--	--

Tchauhaha 3

Barrio-kuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Departamento de Concepción					
1. Concepción	1. Itakuruvi Itacurubi 2. Ka'akupemi Caacupemi	1. Hugua Ibáñez Jhugua Ibañez 2. Kurusu Isabel Curuzu Isabel			1. Banco Chaco-'i Banco Chaco i
2. Tetãvore Presidente Hayes					
1. Villa Hayes		1. Costa Guasu Costa Guazu			1. Zona Chaco-'i Zona Chaco'i

Tchauhaha 4

Barrio suburbano

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Departamento de Ka'aguasu					
1. San Joaquín	1. Ollarugua Olla Rugua				
2. Departamento Central					
1. Guarambare		1. Rincón Loma'i Rincón Loma-i			

2. Ita		2. Kuarahyresê Aveiro Kuarahy rese Aveiro			
--------	--	--	--	--	--

Tchauhaha 5

Ypykuéra rekoha

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani- ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Concepción					
1. Yvyja'u	1. Ka'aguy Poty Rory Ka'aguy poty rory		1. Sapukái - Mberyo Jaguaymi Sapukai - Mberio Jaguaymi		
2. Tetãvore San Pedro					
1. Kapi'ivary		1. Kuarahymirĩ Río Corriente Kuarahy Miri Río Corriente			1. Parakáu Keha Río Corriente Parapau Keha Río Corriente

Tchauhaha 6

Asentamiento-kuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore San Pedro					
1. Santa Rosa del Aguaray	1. Tavaguarani Táva Guarani 2. Aguaraymi Aguaraymi	1. Jaguarete Calle 4 Yaguarete Calle 4			
2. Tetãvore Ka'aguasu					

1.Repatriación			1. Chirca-ty Chirca-ty		
2. Ava'i	1. Oroku'i Oro cui				

Tchauhaha 7

Compañía-kuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Ñe'ẽmbuku					
1. Cerrito	1. Takuruty Tacuruty	1. Isla Ro'y Isla Ro'y			
2. Departamento de Itapúa					
1. Alto Vera		1. Potrero Kanguekua Potrero Kangue Cua			

Tchauhaha 8

Colonia-kuéra

Tavusu	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Amambay					
1. Pedro Juan Caballero	1. Yvype Ybype	1. Naranja Háí Naranja Jhai			
2. Tetãvore Ka'aguasu					

1. Repatriación			1. Chaco-re Chacore		
3. Departamento de Ñe'ẽmbuku					
1. Humaitá	1. Tujukue Tuyu Cué				

1. Accidentes geográficos

Tchauhaha 9

Ysrykuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore San Pedro					
1. San Pedro del Ykuamandyju	1. Aguarayguasu Aguaray Guazu 2. Paraguái Paraguay		1. Jejui Guasu Jejui Guazu		
2. Tetãvore Guairá					
1. Borja	1. Tevikuarymi Tebicuary-mi				
3. Tetãvore Itapúa					
1. Coronel Bogado	1. Parana Parana				

Tchauhaha 10

Riacho-kuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Concepción					

1. Concepción			1. Aquidabán Tuja Aquidaban tuya		
2. Tetãvore Presidente Hayes					
1. Puerto Pinasco	1. Paku Pacu				
2. Villa Hayes	1. He'ẽ He-e				

Tchauhaha 11

Ijyvakuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani- castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani- ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani- pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani- ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Misiones					
1. Ayolas	1. Añakua Añacua				

Tchauhaha 12

Ypa

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ tee	Ñe'ẽmokõi: guarani- castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani- ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani- pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani- ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Alto Parana					

1. Hernandarias	1. Itaipu Itaipu 2. Yguasu Yguazu				
2. Tetãvore Cordillera					
1. San Bernardino	1. Ypakarai Ypacarai				
3. Tetãvore Ñe'ẽmbuku					
1. Villa Franca	1. Porã Pora				

Tchauhaha 13

Laguna-kuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore San Pedro					
1. Villa del Rosario	1. Porã Pora				
2. Tetãvore Guaira					
1. Borja	1. Apu'a Apuá				
3. Tetãvore Ka'aguasu					
1. Vaquería	1. Jovái Jovai				

Tchauhaha 14

Isla-kuéra

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Itapúa					
1. Coronel Bogado	1. Apepu Apepu 2. Kure Cure				
2. San Juan del Parana	1. Parana'í Parana-i				
3. Carmen del Parana	1. Mborevi Mborevi				

Tchauhaha 15

Yvype

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytaygua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Paraguari					
1. Mbujapey	1. Kambajahe'ó Camba Yajhe-o 2. Karaguatasyry Caraguatay Syry				
2. Tetãvore Ñe'ẽmbuku					
1. Desmochados	1. Pikyry Pikyry				
2. Villa Franca	1. Chicharõ Chicharo				

Tchauhaha 16

Zanja-kuéra

Tavusu	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytagua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani- ambue ñe'ẽ
1. Departamento de Misiones					
1. San Juan Bautista	1. Yũ Yhu				
2. Departamento de Amambái					
1. Capitán Bado	1. Morotĩ Moroti				

Tchauhaha 17

Vvyty

Tavusu	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytagua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani- ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Guaira					
1. Gral. Eugenio Alejandrino Garay	1. Kapi'í Kapi'i	1. Tres Kandu Tres Kandu			
2. Independencia	1. Akãtĩ Akati				
2. Tetãvore Amambái					
1. Pedro Juan Caballero	1. Sarambi Sarambi				
3. Tetãvore Paraguari					
1. Aka'ái	1. Aka'ái Acahay				

Tchauhaha 18

Vvytyjoaju

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytagua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Ka'asapa					
1. Tava'i		1. Cordillera del Ka'aguasu Cordillera del Caaguazú			
2. Tetãvore Kanindeju					
1. Kuruguaty		1. Cordillera de Mbarakaju Cordillera de Mbaracayú			
3. Tetãvore Paraguai					
1. La Colmena		1. Cordillera del Tevikuarymi Cordillera del Tebicuarymi			

Techaukaha 19

Tavusukuéra	Guarani tetã ñe'ẽ teéva	Ñe'ẽmokõi: guarani-castellano	Ñe'ẽmokõi: guarani-ypykuéra ayvu	Ñe'ẽmokõi: guarani-pytagua ñe'ẽ	Ñe'ẽheta: guarani-ambue ñe'ẽ
1. Tetãvore Concepción					
1. San Carlos del Apa	1. Tevikuary Tebicuary		1. Tagatiya Guasu Tagatiya guazu		
2. Tetãvore Guaira					
1. Mbokajaty	1. Jaguarete paso Yaguarete paso				
3. Tetãvore Alto Parana					
1. Itakyry	1. Itakyry Itakyry	1. Arroyo-'i Arroyo-i		1. Sirani-kue Sirani-cue	
2. Minga Guasu	1. Ka'ihópo Cai Jhopo				

Kuaapy jejuhupytýva

1. Tendavore ñemohenda

1.1. Tetãvorekuéra

Umi 17 oĩvagui, ojejuhu 10 (58 %) tetãvore rera ojehaíva guarani aǵaguápe; ko'ávagui, 8 oĩ guaranietépe ha 2 katu ñe'ẽmokõime: guarani-castellano. Ko'ã 10 tetãvore rera ojehaíva guarani aǵaguápe, upévagui 9 (90 %) oikotevẽkuri

ojehaipyahu.

1.2. Tavusukuéra

Ko tembiapo guasúpe ojejuhu 88 tavusukuéra réra ojehaíva guarani aġaguápe, umi 263 oĩvagui (33,4 %), 14 umi 17 tetãvore tetã Paraguáipe. Tuichaháicha, 65 ojehai guarani añoitépe, 21 katu ñe'ẽkõiime: guaraní-castellano ha 2 ñe'ẽkõiime avei: guaraní-ypykuéra ñe'ẽme. Umi 88 tavusukuéra héra guaraníva apytégui, 80 (90 %) oikotevẽkuri jehaiyahu Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

1.3. Tavavore

Ko tembiapo guasúpe ojejuhu 1751 tavavore réra ojehaíva guarani aġaguápe, ohupytýva 222 tavusu, ko'áva iñasãi 16 Paraguái retãvorépe ha avei tetã tavaguasu hérava Paraguay. Ko'ã tendaréra ojehaíva guaraníme oñemboja'ó ko'áicha: 947 ojehai guarani aġaguápe; 775 katu, ñe'ẽmokõiime: guarani-castellano; 15 ñe'ẽmokõi guarani-ypykuéra ñe'ẽme ha mokõi (2) katu ñe'ẽmokõi guaraní-pytagua ñe'ẽme, ha ipahápe 12 ñe'ẽita guarani-ambue ñe'ẽme. Umi 1751 tavavore héra guaraníva ojehechava'ekue apytégui, 1.381 (79 %) oikotevẽkuri ojehaipyahu jey ko'aġa ojehaiháicha.

1.4. Tavavore okaharegua

Ko tembiapo guasúpe ojejuhu oĩha 59 tavavore okaharegua réra ojehaíva guarani aġaguápe, ko'āvagui ojejuhu 36 tavusúpe, iñasãiva 14 tetãvore Paraguái ryepýpe. Ko'ã tendaréra guaraníme ojehaíva oñemohendakuaa péicha: ojejuhu 24 ojehaiha guaraníme añoñte; 34 katu, ñe'ẽmokõiime: guarani-castellano, ha peteĩ (1) ojejuhu ojehaiha ñe'ẽmokõi guarani-ypykuéra ñe'ẽme. Umi 59 tavavore okaharegua héra guaraníva ojehecháva apytégui, 37 (63 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

1.5. Ypykuéra rekoha

Ko tembiapo ñemboguatápe ojejuhu 273 ypykuéra rekoha réra ojehaiha guarani aġaguápe, kóva ojejuhu 64 tavusúpe, iñasãiva 11 Paraguái retãvorépe. Ko'ã tendaréra ojehaíva guaraníme oñemohenda péicha: 175 oñemboguapy guaraníme añoñte; 88 katu, ñe'ẽmokõiime: guarani-castellano, 9 ojejuhu ojehaiha ñe'ẽmokõi guarani-ypykuéra ñe'ẽme ha peteĩ (1) ojehecha oguerekoha ñe'ẽita: guarani-ambue ñe'ẽme. Umi 273 ypykuéra rekoha héra ojehaíva guaraníme ojehechava'ekue apytégui, 198 (72 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

1.6. Tekohapyahu

Ojejuhúkuri 132 tekohapyahu réra ojehaíva guarani aġaguápe, kóva ojejuhu 48 tavusúpe, iñasãiva 12 Paraguái retãvore ryepýpe. Ko'ã tendaréra ojehaíva guaraníme oñemohenda péicha: 66 oñemboguapy guaraníme añoñte; 65 katu, ñe'ẽmokõiime: guarani-castellano, peteĩ (1) ojejuhu ojehaiha ñe'ẽmokõi guarani-ypykuéra ñe'ẽme. Umi 132 tekohapyahu héra guarani aġaguáva ojehechava'ekue

apytégui, 112 (85 %) oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ë Rerekuapavë omboajeháicha.

1.7. *Compañía*

Ojejuhúkuri 97 *compañía* réra ojehaíva guarani aǵaguápe, ojehu 71 tavusúpe, iñasáiva 16 umi 17 Paraguái retãvore apytégui. Ko'ã tendaréra ojehaíva guaraníme oñemohenda péicha: 63 oñemboguapy guaraníme añoñte; 31 katu, ñe'ëmokõime: guarani-castellano, mokõi ojejuhu ojehaiha ñe'ëmokõi guarani-ypykuéra ñe'ëme, ha peteĩ oĩ ñe'ëmokõi guarani-pytagua ñe'ëme. Umi 97 *compañía* réra guarani aǵaguávagui ojehechava'ekue apytégui, 72 (74 %) oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ë Rerekuapavë omboajeháicha.

1.8. *Colonia*

Ojejuhúkuri 31 *colonia* réra ojehaíva guarani aǵaguápe, ojehu 23 tavusúpe, iñasáiva 7 umi 17 Paraguái retãvore apytégui. Ko'ã tendaréra ojehaíva guaraníme oñemohenda péicha: 29 oñemboguapy guaraníme añoñte; 1 ñe'ëmokõime: guarani-castellano, 1 ojejuhu ñe'ëmokõi guarani-ypykuéra ñe'ëme. Umi 31 *colonia* réra guarani aǵaguáva ojehechava'ekue apytégui, 23 (74 %) oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ë Rerekuapavë omboajeháicha.

2. Yvy ape rehegua

2.1 Ysryguasukuéra

Ojejuhúkuri 32 ysryguasu réra ojehaíva guarani aǵaguápe, iñasáiva umi 17 Paraguái retãvore ryepýre ha ojehu 174 tavusúpe. Ko'ã 32 apytégui, 28 ysryguasu réra ojehaíva guaraníme añoñte, iñasáiva umi 17 Paraguái retãvore ryepýre ha ojehu 169 tavusúpe; oñemboguapy 3 ysryguasu réra ñe'ëmokõime: guarani-ypykuéra ñe'ëme, ko'áva ojejuhu 3 tetãvorépe, ojehecháva 9 tavavusúpe; péicha avei, oĩ peteĩ ysryguasu réra ñe'ëmokõime guarani-castellano, ojejuhúva peteĩ tetãvorépe ha ojehecháva mokõi tavusúpe. Umi 32 ysryguasu réra guarani aǵaguáva ojehechava'ekue apytégui, 24 (75 %) oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ë Rerekuapavë omboajeháicha.

2.2. Riachokuéra

Ojejuhúkuri 12 *riacho* réra ojehaíva guarani aǵagua añoitépe, ojehúva po (5) tetãvorépe, ojehecháva 16 tavusúpe tetã tuichakue. Ko'ã tendaréra apytépe, 11 ojehai guarani aǵaguápe añoite, ha peteĩ (1) oĩ ñe'ëmokõime: guarani-castellano. Umi 12 *riacho* réra guarani aǵaguápe ojehaíva'ekue, opavavete (100 %) oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ë Rerekuapavë omboajeháicha.

1.3. Ysry'ikuéra

Ojejuhu peteĩmínte bráso réra ojehaíva guarani aǵaguápe, kóva ojehai guaraníme añoñte. Upéicha rupi (100 %) oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ë Rerekuapavë omboajeháicha.

2.4. Ypakuéra

Ojejuhúkuri 7 ypa réra oguerekoha ipype guarani aḡagua, ojejúva 6 tetãvorépe ha ojehecháva 22 tavusúpe. Ko'ã ypa réra apytépe, 5 ojehai guarani aḡagua añoitépe, ha 2 ñe'ëmokõime: guarani-castellano. Umi 7 ypa réra oĩhape guarani aḡagua, (100 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

2.5. Ypa'ikuéra

Ojejuhúkuri 9 ypa'i réra oguerekoha ipype guarani aḡagua, ojejúva 7 tetãvorépe ha ojehecháva 9 tavusúpe tetã tuichakue. Ko'ã ypa'i réra apytépe opavavete ojehai guarani aḡagua añoitépe. Umi 9 réra ojehaiva'ekue guarani aḡagua apytégui, 3 (33 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

2.6. Ypa'ũguéra

Ko tembiapo ñemboguatápe ojejuhúkuri 6 ypa'ũ réra oguerekoha ipype guarani aḡagua, opavavete ojahaiva'ekue guarani aḡagua añoitépe. Umi poteĩ (6) réra oĩ peteĩ (1) Paraguái retãvorépe, ha ojehecha mbohapy (3) tavusúpe. Ko'ã poteĩ (6) ypa'ũ réra ojehaiva'ekue guarani aḡaguápe, 4 (67 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

2.7. Karuguaguasu

Ojejuhúkuri 15 karuguaguasu réra oguerekoha ipype guarani aḡagua, ojejúva mbohapy (3) Paraguái retãvorépe ha ojehecháva 11 tavusúpe tetã tuichakue. Ko'ã karuguaguasu réra apytépe, 14 ojehai guarani aḡagua añoitépe, ha peteĩ (1) oĩ ñe'ëmokõime: guarani-castellano. Umi 15 karuguaguasu réra oĩhape guarani aḡagua, 13 (87 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

2.8. Zanja-kuéra

Ojejuhúkuri 2 zanja réra oguerekoha ipype guarani aḡagua, mokõivéva ojehai guarani aḡagua añoitépe ha ojehecháva 2 tavusúpe tetã tuichakue. Mokõivéva réra (100 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

2.9. Yvytykuéra

Ko tembiapópe ojejuhúkuri 18 vyty réra oguerekoha ipype guarani aḡagua, iñasãiva 9 tavusúpe, ojejúva po (5) Paraguái retãvorépe tetã tuichakue. Umi vyty réra apytégui, 17 ojehai guarani aḡagua añoitépe, ha peteĩ (1) oĩ ñe'ëmokõime: guarani-castellano. Ko'ã 18 vyty réra oĩhape guarani aḡagua apytépe, 11 (61 %) oikotevẽkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

2.10. Yvytyrusukuéra

Ko tembiapópe ojejuhúkuri irundy (4) vytyrusu réra oguerekoha ipype guarani aḡagua, ojejúva po (5) Paraguái retãvorépe, hákatu ojekuaaporã'ỹva mboyete tavusúpepa ojekuaa. Ko'ã irundyve vyty réra ojehaiva ñe'ëmokõime: guarani-castellano. Irundyvéva vyty réra ojehaiva guarani aḡaguápe, opavavete (100 %)

oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

2.11. Ysrykuéra

Ojejuhúkuri 1398 ysry réra oguerékova ipype guarani aǵagua, ko'áva iñasã 14 Paraguái retãvore ryepýre ha avei Paraguay (tetã tavaguasu), ojehecháva 217 tavusúpe. Ko'ã teratee apytégui, 1253 ysry réra ojehai guaraníme añónte, 139 katu ojehai ñe'ẽmokõime: guarani-castellano; irundy (4) ojehai avei ñe'ẽmokõime: guarani-pytagua ñe'ẽme, ha mokõi (2) ojehai ñe'ẽmokõi guarani-ypykuéra ñe'ẽme. Umi 1398 ysry réra oguerékova ipype guarani aǵagua, 1112 (78 %) oikotevëkuri ojehai pyahu jey Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

ÑE'ËPAHA

Jaikuaaporã tuichaiterei mba'eha tendakuéra réra opavavete yvypórape ġuarã, tenda ohechakáva tekopy tee ha heseve avei opaite tavaygua ipype oikóva, ha pe tendaréra guaraníme oñembohéraramo ha'etevoi oñemomba'evéva hese, jaikuaaporãháicha upe ñe'ẽ guarani ojeporueteve rupi ayvúpe, oiporúgui tyapureko, omombe'upaitéva: ko'ã tekopy tee ojehecháva tendarerakuéra guaraníme ojehaíva rysýi pukukue rehe.

Peteĩ mba'e tuichapajepéva oñemboguapýva ko tembiapópe ha'e upe ñe'ẽmokõi guarani-castellano jeporu oñembohéra haġua ko'ã tenda. Jahechamaháicha sa'ieterei ojejuhu tendaréra oñembojoparahápe guarani ambue ñe'ẽnguéra ndive, taha'e jepe ypykuéra térã pytagua ñe'ẽ.

Ojehechapaite rire kuatiakuéra ome'ëva'ekue Dirección del Servicio Geográfico Militar (DISERGEMIL), ko tembiapo jeporekagua «Tendakuéra héra guaraníva tetã Paraguái» ojejuhu oĩha 3945 tendaréra ojehaíva guarani aǵaguápe, ko'áva apytégui 2723 (69 %) ojehai guarani aǵaguápe añónte; 1166 (30 %) katu, ñe'ẽmokõime: guarani-castellano; 36 (0,91 %), ñe'ẽmokõi guarani-ypykuéra ñe'ẽme; pokõi (7) (0,17 %), ñe'ẽmokõi guarani-pytagua ñe'ẽme; ha 13 (0,32 %), ñe'ẽita guarani-ambue ñe'ẽnguéra ndive. Opavavete umi 3945 tendaréra ojehaíva guarani aǵagua apytégui, 3103 (79 %) oikotevëkuri oñemoambue ijehaípe pe Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ omboajeháicha.

Ko tembiakuaarekápe, avei, ojejuhu 116 tenda ikatuhápe ojehecha guarani aǵagua oikotevëvétava jehapykueho jey tenonderãve gotyo, nahesakã porãmbáigui iñembohýapu oñemoñe'ẽnguéro ha avei ñe'ẽnguéra mamoitéguipa ou, ojehecha rupi ijehaípe nahesakãporãmbaiha, avei ikatuha rupi he'ise peteĩ térã hetave mba'e ojehechakuaávo imyanduhe, tĩgua rechaukaha rupive, jehai ymaveguare, ha hetave.

Ko tembikuaareka rupive ojehechauka guarani ñe'ẽ hekoresãiha tendakuéra opáichagua oñembohéra haġua ñane retã ryepýre; upéichante avei, tekotevëtereíha oñembohekopyahu ha oñemopeteĩ ko'ã tendak héra guarani aǵaguáva jehaipýpe; upevarã, ko tembiapo oguereko peteíva jehupytyrãramo oñembopyahu ha oñemopeteívo opavavete tenda héra guarani aǵagua jehaipýpe oñemboajehaguéicha Guarani Ñe'ẽ Rerekuapavẽ mbojojahakuérape.

Tuichaiterei mba'e rupi ko tembikuaareka oñemboguatáva Ñe'ẽnguéra Rapereka Moakãharapavẽ guive, Paraguái Ñe'ẽnguéra Sãmbyhyha rehegua, rohechakuaa avei tekotevëtereíha oñemoġuahẽ ko'ã marandu opavavete umi tekotevëhápe guive, ikatu haġuáicha ojehecha ha oñembopyahu opavavete umi tendaréra guarani

ko'áǵaguápe ojehaíva, taha'e jepe umi opamba'e réra (*accidente geográfico*) térã avei umi tetãvore réra oíva guaraníme ñane retã tuichakue jave.

Jehecharã ñe'ẽrekokuaa rehegua

Ko tembikuaareka oñemboguata aja, ojejuhúkuri heta apañuã ha hetave umíva apytépe oñemyatyrõmbáma; ko'áva oiko upe temimo'ã noñemopeteĩri rupi, ojejuhu he'ise hetáva ha, upévore, hetaiterei hendápe nahesakãporãmbái añetetehápe mba'éichaitépa oñembohyapuva'erã; ko'ã mba'e hína umi omombeguéva upe jehai pyahu jey pe guarani jehaipy ko'áǵaguápe. Techapyrãmo ikatu jahecha:

1. Tĩrupigua ayvu oñemoñe'ẽ juruguáramo, sapy'ánte oñemomyanduhéva, ambue katu, ndoguerekói mba'eve. Techapyrã; Tacuati (Takuatĩ). Ko'áichagua heta jey nahesakãmbái ndojekuaa porãi rupi upe ñe'ẽ he'iséva. Techapyrã: Pyta (Pyta térã Pytã); Ytu (Ytu térã Ytũ).
2. Ojehecha ha jejuhu heta hendáicha ojehaiha puso ryapu (puso). Techapyrã: Yroysa; Ka i; Acahay; Carapa-i.
3. Ndojekuaa porãi mba'éichapa ojehaíta «j» ryapu guaraníme. Techapyrã: Tuyuti, Teju; Mbocajaty, Mbocayaty.
4. «V» ha «b» jeporu, heta hendápe ndojeporujói: Ybaviju, Manduviyu, Capiibary.
5. Ndojeikuaa porãi rupi mba'éichaitépa ojeporuva'erã «c» térã «k» oñembohyapu joja haǵua. Techapyrã: Ykua, Ycua; Tatucua-kue.
6. Ndojekuaa porãi rupi mba'éichaitépa ojeporuva'erã «s» ha «z» oñembohyapu joja haǵua. Techapyrã: Kurusu, Curuzu; Guasu Cua, Caaguazu.
7. Ndojekuaaporãi mba'éichaitépa ojehaiva'erã «h» guaraníme. Techapyrãmo: Peguajho, Peguaho; Ybajai.
8. Ndojekuaa porãi rupi mba'éichaitépa ojehaíta umi tenda herajo'áva. Techapyrã: Pirapo-Guazu, Ñaitu Guazu; Zapatupe, Zanja pe.
9. Ojehaikuévo umi España ñe'ẽmegua tai hyapu'ỹva, ko mba'e ndajajuhúi guaraníme, péicha rupi ndojekuaa porãi upe oñemoñe'ẽta jave térã nahesakã upe he'iséva. Techapyrã: Aracanguy (Arakanguy térã Arakangy); Yhaca (Yakã térã Yháka).
10. Ojehechakuaa nahesakã porãiha tai «y» mba'éichapa ojeporúta, oñemoñe'ẽva «i» España ñe'ẽmeguáicha ha «y» (pu'ae ahy'ogua) guaranimegua; upéicharamo jepe, mokõive ko'ã pu'ae jeporu ikatu omoambue upe he'iséva: Ytay (Ytay térã Itay); Poty (Poty, Poti térã Potĩ); Pykypo (Pikypo térã Pikipo).
11. Myanduhe ndojeporúi rupi umi kuaatía ojehechava'ekuépe, hetaiterei jey, ndojekuaa porãi mba'éichaitépa oñemoñe'ẽva'erã ha, upéva rupi, ojehai pyahu jeyva'erã: Tapia (térã Tápia); Zapatupe (térã Zapatúpe).
12. Puso noñemoĩri rupi heta hendápe, sapy'ánte, ndaikatúi oñemoñe'ẽ porã, ha upé-

vare, oikotevẽ ojehai pyahu jey: Say (Sa'y térã Sái); Surubiy (térã Suruvi'y).

Tendaréra ojehecharamóva

Umi tavavore réra ogueraháva mymba réra, techapyrã:

Jatevu, Jakaré'i, Jaguakái, Jurumi, Mborevirugua, Gua'akua, Toro'akã, Panambi, Ciervo-kua, Mbarigui, Mburika, Ñandukua, Mboikua, Vakahũ , Pakukua, Ñahatĩ, Mbopikua, Toroñu, Mboi'y, Ysau, Jakare, Jakarekua, Mainumby, Karumbey, Jaguajere, Kavaju'akãngue, Torokua, Karaja, hamba'e.

Tavavore réra ojehecharamoitereíva:

Mbaraka, So'okangue'i, Pejupa, Ñepytyvõ, Juruhéi, Kerambu, Tujukua, Ojopoi, Jovere, Ñanemaitei, Tatukua, Ñemi, Jere, Saguasu, Carbón-kue, Torypa, Japepo, Hakuvo, Jerovia, ha ambueve.

Techapyrã ysyrykuéra réra opavavete ohecharamóva:

Mboi'akãngue, Mboituruñe'ẽ, Mboi'ãngue, Sapatupe, Desgracia-kue, He'ẽ, Mba'ejuru'atã, Kuãirũ, Poromboye, Andai, Ovecha, Poromokõ, Mboika'ẽ, Kuñapiru, Kambuchi, Añaretã, Kachi, Guaiğui, Patula, Mboijagua, Opívo, Pakova, Py'aka, Takamby, Ka'ihópo, ha ambueve

ARANDUKAPORUPYRE

Academia de la Lengua Guaraní (2020). *Gramática guaraní*. Servilibro.

Academia de la Lengua Guaraní (2021). *Diccionario de la lengua guaraní del Paraguay*. Servilibro.

Academia de la Lengua Guaraní (2022). *Orientaciones básicas para la escritura en lengua guaraní*. Servilibro.

Academia Paraguaya de la Lengua Española (2017). *Diccionario del castellano paraguayo*. Servilibro.

Acosta Alcaraz, F. y Ferreira Quiñónez, C. (2022). *Ayvuryru / Diccionario guaraní-español / español - guaraní*. Servilibro.

Acosta, M. (04 de agosto de 2022). *Qué es un estero*. Ecología verde. Recuperado el 08 de noviembre de 2024 de <https://www.ecologiaverde.com/que-es-un-estero-2269.html>

Aguiar, J. (2021). *Glosario de gentilicios paraguayos*. Servilibro.

Appell, R. y Muysken, P. (1986). *Bilingüismo y contacto de lenguas*. Ariel S.A.

Arroyo, F. (2010). *Creciente interés geográfico por la toponimia*. Estudios Geográficos Vol.

LXXI, 268, pp. 299-309, enero-junio 2010, ISSN: 0014-1496eISSN: 1988-8546 doi: 10.3989/estgeogr.0600

Atlas Representaciones S.A. (2010). *Diccionario de la lengua guaraní*. Pressur Corporation S.A.

Ávalos Ocampos, C. (2011). *Ñe'ëryguasú guaraní-español / español guaraní*. El Lector.

Bordino, J. (06 de febrero de 2024). *Lagos: qué son, cómo se forman y tipos*. Geoenciclopedia. <https://www.geoenciclopedia.com/lagos/>

Bordino, J. (09 de septiembre de 2024). *Lagunas: qué son, cómo se forman y tipos*. Geoenciclopedia. <https://www.geoenciclopedia.com/lagunas/>

De Guaranía, F. (2005). *Diccionario guaraní-castellano / Castellano-guaraní. Avañe'ẽ poty*. Servilibro.

Definiciona. (15 de mayo de 2024). *Zanja*. <https://definiciona.com/zanja/>

DGEEC. (2012). *Censo Indígena*. <https://acortar.link/ZK7TEX>

EcuRed. (s.f.). *Cerro*. <https://www.ecured.cu/Cerro>

Ferrer, J. (mayo de 2015). *Definición de Isla*. Enciclopedia. <https://enciclopedia.net/isla/>

Folgueira, P. (2009) *La toponimia como fuente para el estudio del poblamiento altomedieval: posibilidades y limitaciones*. Tiempo y sociedad. Núm. 1, pp. 15-22, ISSN: 1989-6883.

González Torres, D. (1994). *Toponimia guaraní en Paraguay y origen e historia de pueblos*. Litocolor S.R.L.

Guasch, A. y Ortiz, D. (2008). *Diccionario castellano-guaraní / guaraní-castellano*. Centro de Estudios Paraguayos Padre Antonio Guasch (CEPAG).

Krivoshin de Canese, N. y Acosta, F. (2018). *Diccionario guaraní-español / español-guaraní*. Instituto Superior de Lenguas de la Universidad Nacional de Asunción.

Mapacarta. (s.f.). *El mapa abierto*. <https://mapacarta.com/es/>

Real Academia Española. (2023). *Arroyo*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/arroyo>

Real Academia Española. (2023). *Asentamiento*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/asentamiento>

Real Academia Española. (2023). *Brazo*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/brazo>

Real Academia Española. (2023). *Cerro*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/cerro>

Real Academia Española. (2023). *Colonia*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/asentamiento>

- Real Academia Española. (2023). *Cordillera*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/cordillera>
- Real Academia Española. (2023). *Estero*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/estero>
- Real Academia Española. (2023). *Isla*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/isla>
- Real Academia Española. (2023). *Lago*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/lago>
- Real Academia Española. (2023). *Laguna*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/laguna>
- Real Academia Española. (2023). *Riacho*. En Diccionario de la lengua española. <https://dle.rae.es/riacho>
- Ríos. (s.f.). *Ecología Hoy*. <https://www.ecologiahoy.com/rios/>
- Riquelme Cantero, I. (2017). Ñe'ẽ guarani jehai. Arandurã.
- Sampieri, R. et.al. (2006). *Metodologías de la investigación*. (4ª. ed.). Mc. Graw-Hill.
- Saussure, F. (1945). *Curso de lingüística general*. Losada.
- Siguán, M. y Markey William, F. (1986). *Educación y bilingüismo*. Madrid.
- Silva, R. (2016). *Diccionario general bilingüe guaraní-castellano*. Corte Suprema de Justicia.
- Trinidad Sanabria, L. (1998). *Polisíntesis guaraní. Contribución para el conocimiento tipológico de esta lengua amerindia*. Intercontinental.
- Trinidad Sanabria, L. (2006). *Gran diccionario avañe'ẽ ilustrado, guaraní-castellano / castellano-guaraní*. Editorial Ruy Díaz.
- Weinreich, U. (1974). *Lenguas en contacto, descubrimientos y problemas*. Universidad Central de Venezuela.